

УДК 165.12

I-23

Андрій ІВАНЧУК

ФЕНОМЕНОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ “ТІЛА” У ТВОРЧОСТІ М. МЕРЛО-ПОНТІ

У статті проаналізовано концепцію “тіла” М. Мерло-Понті. Показано, що ця концепція йде врозріз з прийнятим раціоналістичним розумінням тіла. Критиці піддається, з одного боку, своєрідне ототожнення людського тіла з предметами зовнішнього світу, де “тіло” постає як річ, що протилежна мисленню; з іншого – розуміння тіла як “машини чуттєвості”, що продукує наші враження, передаючи їх на суд розуму. Цей підхід продовжує історичний дуалізм душі і тіла та знімається за допомогою інкорпорації полярностей в одне – Тіло.

Ключові слова: феноменологія тіла, “тілесність”, “тілесність сприйняття”, Мерло-Понті.

Постановка проблеми. Тема тіла та його рефлексія поставала предметом багатьох досліджень (фізіологічних, естетичних та ін.), серед яких важливе місце належить філософському. Тематичний дотик до цієї проблематики сягає своїми коренями часів античності. Ще з тих часів веде свою історію дуалізм душі та тіла: піфагорійські та платонівські тлумачення душі, християнське розрізнення тілесності та душі пов’язане із гріховністю та спасінням відповідно, маніфестація розуму (відділеного та пануючого над тілом) у гносеологічних концепціях Нового Часу, позитивістські психології інтроспективного та фізіологічного гатунку та багато інших варіацій так чи так розвивали у своїй тематиці дуалізм. Декартівське розрізнення на *res extensa* та *res cogitans* стало визначальним у долі мислення про тіло. Протягом століть такий підхід панував у європейському мисленні. І аж до часів ніцшеанської критики тілоненависництва чи феноменологічного переосмислення тіла та тілесності,

воно залишалось у лоні розуміння специфічної речі-виробника нашої чуттєвості [7]. Поява у горизонті філософії феноменологічної рефлексії “тіла” змінила історичну ситуацію й тому вимагає особливої уваги з нашого боку. Ця увага викликана необхідністю не лише збагатити ерудицію, знання чи культурно-історичної інтеграції за посередництва дослідження, – її потреба також витікає із можливості розкриття нових евристичних потенціалів у філософії загалом та нашого мислення зокрема.

Аналіз досліджень і публікацій. Минуле ХХ ст. запропонувало низку фундаментальних досліджень щодо тілесності. Серед них слід виділити праці Е. Гусерля, який розумів тіло як цілий комплекс нашарувань та “виділяв у конституюванні тілесної єдності чотири основні страти: тіло як матеріальний об’єкт, *res extensa*; тіло як живий організм, «плоть»; тіло як вираз та смисл; тіло як об’єкт культури” [9, 19]. Таку складну структуру тілесного слід розуміти як єдність, конституювань тіла у горизонті свідомості. Його наступник Ж.-П. Сартр розглядав “прояви тіла як феномени, що залежать від свідомості” [2, 285], акцентуючи увагу на тілі як умові інтегрованості свідомості у світ.

Представники філософії постмодерну розглядали ідеї тіла та тілесності у співвіднесеності з полем соціального. М. Фуко розглядав тіло як інструмент “для розробки основної теми його досліджень – теми влади” [2, 98]. М.Фуко разом із Ж.-Л. Нансі та Ж. Деріда висунули програму деперсоналізації суб’єкта, звернувши увагу на тілесність свідомості, на поєднаність чуттєвості та думки, яка не дозволяє використовувати опозицію “зовнішнє – внутрішнє” та апелює до афективних сторін людського буття, передовсім до сексуальності та негативних афектів (садомазохізму, жорстокості) [7]. Для Ж. Дельоза та Ф. Гватарі тіло відобразилось у полі філософської концепції “тіла без органів”, що розуміється як карта “складних соціальних об’єктів: сім’ї, несвідомого, живописного чи літературного твору” [8] певним чином організовану тілесність – носія соціального дискурсу.

Актуальною для нашого дослідження є монографія О. Гомілко “Метафізика тілесності”, що присвячена “обґрунтуванню тези про те, що тілесність (тіло) складає метафізичну ідею, яка має універсальне значення для філософської рефлексії щодо людського буття взагалі” [2, 9].

Російський дослідник В. Подорога запропонував низку розвідок на тему тілесності, зокрема у праці “Поняття тіла” філософ прагне “скласти єдиний, мислимий в термінах *становлення* образ тіла”. За допомогою

метафори “порогу-поток” він продемонстрував підходи Е. Гусерля, М. Мерло-Понті, А. Арто, Ж. Дельоза та інших в чотирьох аспектах: тіла-об’єкта, тіла-“мого тіла”, тіла-афекту та тіла-тіла мислимого, єдиного [9, 18].

Мета дослідження полягає в аналізі та експлікації концепції “тіла” Моріса Мерло-Понті, яка представлена у працях “Око і дух” та “Феноменологія сприйняття”. Акцент робиться на виявленні основних філософських інтуїцій та спрямувань мислителя, особливостей його філософської концепції та співвідношення центральних ідей з іншими думками, представленими у його філософії.

Відомо, що пафос феноменологічного стосунку до світу полягає у намаганні розкрити реальне існування феноменів, тобто самих речей. Для філософії Мерло-Понті ця настанова проходить ключовою. У статті “Сумніви Сезанна” філософ прагне на матеріалі мистецтва та окремої людської долі виявити такий погляд на порядок та стан речей [5]. Як показує Мерло-Понті, Сезанн у своїй творчості “не залишав наполегливості у пробиванні до світу реального” [5], до вираження самої предметності при написанні своїх полотен. Дилема ж полягала у тому, що мистецтво прагне імітувати світ, відобразити на його підставі певних законів та уявлень. А для Сезанна мистецтво – це радше прагнення зафіксувати первинні миті зустрічі людини з природою, моменти коли остання лишень конституюється для нас, художник є тим, хто лине до цієї генуїнності світу у його даності чи дарованості. Крізь такий погляд будь-яка річ-в-собі заперечується, світ народжується разом із тим хто бачить на хвилі зусилля. Світ здобуває свою автентичність через людину. “Сам художник народжується в речах, ніби через концентрації, повертається до себе з видимого” [4, 43].

“Бачення – це не один з модусів мислення чи наявного буття «для себе»: це дана мені здатність бути поза собою, зсередини брати участь у артикуляції Буття” [4, 51]. Для французького філософа світ конституюється через його видимість. Саме вона є ключовою в пізнанні світу та нормою. Тому філософ спрямовує свої зусилля на її дослідження. “Мерло-Понті зосереджений не на Ego, а на Sache (речі), на явленому феномені” [10, 537]. Зір є головною з активностей тілесності, його невід’ємною складовою. Він постулюється як автономна організовуюча структура, що подає конфігурацію світу, самого світу. Бачення є цілим, всеохопним – видимість окремого предмету є виділенням його рис не самих собою, а на фоні інших.

Зір відображає світ невимушено, мимовільно. Конституювання предметів *Lebenswelt*'у відбувається на архаїчному, органічному, первинному рівні.

Подібне порівняння Мерло-Понті наводиться і для кіно, кажучи що фільм не мислиться, а сприймається. Зображення кіно є зображенням *реального*, фотографії відображають світ у формі візії. Тому “кіно не передає нам, як це робив роман, думки людини, воно дає нам її поведінку безпосередньо являє нам цей специфічний спосіб буття у світі спілкування з речами та іншими, який ми бачимо в жестах, погляді, міміці і який з очевидністю визначає знайому нам людину” [3].

Зір є відображенням предметного, його дзеркалом: “Чим би був зір, якщо б очі були абсолютно нерухомі, та й як би міг їх рух не приводити речі у безпорядок, не перевертати їх чи перемішувати, якщо б він не був сам по собі рефлекторним чи сліпим, не мав б своїх антен, своєю здатністю розрізнення, якщо б у ньому вже не було зору?” [4, 13]. Цікаво, що така зосередженість автора на “зримості” світу відобразилася у назвах його пізніших творів: “Око і дух”, “Видиме й невидиме”. Така націленість є цілком справедливою, адже, з одного боку, вона для автора – ключова, а з іншого – ще Аристотель говорив, що “зір більше всіх інших чуттів сприяє нашому пізнанню” [1, 29].

“Бачення” та “видимість” є пульсуючим нервом у загальній розробці концепцій сприйняття та тіла, тому через бачення та сприйняття мислиться відношення тіла до світу. Саме в цих модусах тілесного відбувається зіткнення двох суперечливих концепцій: феноменологічної та раціоналістично-позитивістської, де йдеться про з'ясування сутності природи сприйняття та чуттєвості.

Мислення теми тіла у межах Нового Часу сформувалося через парадигму філософії Декарта з відомим поділом на *res extensa* та *res cogitans*. Звичайне фізичне тіло, в розумінні протягності, розкинутої у трьох вимірах геометрії, стало згодом конструктивною моделлю класичної науки. Для нашого дослідження важливо, що саме з формулюванням такого *сенсу речі* відбулася екстраполяція цієї моделі на людське тіло.

Людське тіло у філософії Декарта постало у формі “Машини” рефлексів та відчуттів [7]. Ідея тіла-машини фігурує у французькій філософії досить часто, достатньо згадати того ж Гасенді чи Ламетрі. Тіло як машина, що забезпечує матеріал чуттєвості для свідомості, мислиться певним розвідувальним агентом, гносеологічним суб'єктом. У такому

розумінні воно постає своєрідним приладом для свідомості, яка відокремлюється та абсолютизується: “рефлексивний підхід пориває зі світом в собі, оскільки конститує його в діяльності свідомості... приховує від нас життєвий вузол перцептивної свідомості” [6, 70 – 76]. Тому звичайні конотації тілесності, що радше говорять про тіло як *res extensa*, перманентно відводять від правильного розуміння. Хоча й Декарт пропонує мислити тіло у відношенні із душею, де перебувають у певному зв’язку між собою. Така модель не відповідає вимогам феноменологічного дослідження Мерло-Понті, оскільки вносить нерозуміння у тлумачення феномену сприйняття.

Тіло декартівського стибу є конструктом розуму, а не плоттю, що зв’язана зі світом: “картезіанець не бачить в дзеркалі самого себе: він бачить манекен, деяку зовнішність, в стосунку до якої в нього є усі підстави вважати, що інші бачать її приблизно так само, як і він, однак яка для інших, як й для нього самого не виступає в якості живої плоті. Його образ у дзеркалі – це просто ефект механіки речей, і якщо він в ньому впізнає себе самого, якщо вважає його «схожим», то лише завдяки мисленню, яке встановлює цей зв’язок, – образ по суті нічого від нього не вбирає” [4, 26].

Класична психологія, яку Мерло-Понті критикує у статті “Кіно та нова психологія”, володіла своєрідним апостеріорним раціо-конструктивізмом: “класична психологія відвернулася від світу, що переживається, обличчям до того, який будується за допомогою наукового міркування” [2]. По-перше, це означає, що під цим вона розуміла перцепцію у рамках упередження “примату розуму”, де будь-яка психічна діяльність не могла мислитись відособлено від останнього. По-друге, розуміння виростало постперцептивно – після акту перцепції, який шляхом аналітики розбивався на складові одиниці з подальшим уявним конструюванням в акт перцепції. “Живе тіло, піддане таким перетворенням, переставало бути моїм тілом, зримим вираженням конкретного Его, опинялось річчю серед інших речей” [6, 88].

Підхід Декарта, подібно до класичної психології, розглядає розум як інструмент конструювання світу. Натомість феноменологічний підхід пропонує розглядати у речі своїй даності, у способі їх буття. Тіло, отже, розуміється у своїй динамічній співвіднесеності зі світом, у сприйнятті.

Уся робота Мерло-Понті полягає в схопленні інтуїції цього стосунку, щоб показати тіло через його розташування серед світу. Воно повинно бути висвітленим у своїй функціональності. Сприймати, означає активно бути-у-світі. Тіло в новому розумінні постає центром мас, де

проходять лінії як мислення, так і світу. “Досвід власного тіла протистоїть рефлексивному підходу... який дає нам тіло в міркуванні, або тіло в ідеї, а не досвід тіла чи тіло в реальності” [6, 258].

Тіло є осереддям людини, її умовою буття у світі. Воно – активне. Онтологічне Тіло у Мерло-Понті є таким, що бачить. Таке “тіло” повинно бути не просто le Corps, а має розумітися як le Corps qui voit – Тіло, що бачить чи le Corps qui perçoit – Тіло, що сприймає. Отже під res extensa людського тіла мислилося радше поняття Machine, яке не відповідає пошукам феноменології.

Цю ж тезу можна довести й по-іншому: тіло мертвої людини перестає сприймати навколишній світ, інакше воно не було б мертвим. З такого негативного визначення випливає й позитивне: сприймати – значить бути живим. Тому повноцінне існування у світі вимагає включення у світ безпосереднього життя.

Не варто більше говорити про світ як поставлений перед нами. Радше краще розуміти людину в співучасті зі світом, з яким ми представляємо деяке тілесне переплетення. “В широкому значенні нова психологія дозволяє нам бачити в людині не свідомість, що конструює світ, а істоту, закинуту у світ і поєднану з ним чимось на кшталт природного зв’язку. У результаті вчить нас бачити цей світ знову – світ, з яким дотикаємося всією поверхнею нашої істоти, в той час як класична психологія відверталась від переживаного світу, обличчям до того, який будується за допомогою наукового міркування” [3].

Варто пам’ятати, що тіло повинне мислитися у кореляції зі світом як таке, що є залежним від нього, – та в жодному випадку його не можна відособлювати від “світового”: “сприйняття не є щось типу начал науки, початкова вправа інтелекту: завдяки йому нам призначено здобути контакт зі світом, виявити присутність світу більш давнього, аніж наш розум” [3].

Висновки. Концепція Мерло-Понті явила нове розуміння в апоретиці тілесного. На відміну від декартівської “машини-тіла”, що служить інструментом організації чуттєвості для розуму в рамках пізнання світу, нова концепція подає тіло як плоть, поєднану зі світом тілесною співучастю. Ця нова “тілесність” з’єднує у собі полярний дуалізм душі й тіла, з одного боку, а з іншого, екзистенційно зливається зі світом. “Більша частина феноменологічної та екзистенційної філософії полягає в здивуванні цією невіддільністю мене від світу та мене від іншого, в описі

цього парадоксу і змішаності в демонстрації зв'язку суб'єкта зі світом, суб'єкта з іншими, замість пояснення цього явища, як це робили класики певним зверненням до абсолютного духу” [3].

Отже, ми маємо: по-перше, критику наявного розуміння “тілесного”, разом із наданням йому нового модусу, надання “тілу” більшої уваги та ваги, де тепер ним постулюються радикальні умови онтологічно-конститутивного існування у світі. По-друге, це розробка нової онтології, де людське тіло постає “віссю світу” [6, 119], є необхідним ключовим елементом корелятивного відношення. По-третє, услід за розробкою цілої філософської парадигми, найосновнішим є спроба запропонувати новий тип погляду на світ і речі, нову гносеологічну настанову, де слід навчитися бачити “тілом”. Під цим розуміється мислення світу у сукупності з інтуїціями власного тіла. Тому концепція Мерло-Понті: “радше феноменологія світу, що сприймається, аніж феноменологія акту сприйняття” [10, 556]. “Тіло” повинно мислитись через інтегрованість сприйняттям у світ, через поняття “бачення”, “видимості” (відкритості) світу.

Насамкінець, приклад філософії Мерло-Понті є цікавим продовженням розвитку феноменології. Феноменологічний метод та його особливий спосіб бачення слугували плідною основою у становленні французького мислителя. Із новим розумінням тіла ми здобуємо нову апологію тілесного існування, запропоновану Мерло-Понті. Вона цілком змінює наше розуміння людини та її місця у світі та може сприяти подальшому розвитку філософського дискурсу.

Література

1. Аристотель. Метафізика. Переводы. Комментарии. Толкования / [сост. и подготовка текста С.И. Еремеев]. – СПб. : Алетейя, 2002. – 832 с.
2. Гомілко О. Метафізика тілесності. Дослідження, роздуми, екскурси / О. Гомілко. – К. : Наук. думка, 2001. – 306 с.
3. Мерло-Понти М. Кино и новая психология [Электронный ресурс] / М. Мерло-Понти ; пер. М. Ямпольского // Психология на русском языке. – Режим доступа : <http://www.psychology.ru/library/00038.shtml>.
4. Мерло-Понти М. Око и дух / М. Мерло-Понти ; [пер. с фр., предисл. и коммент. А.В. Густыря]. – М. : Искусство, 1992. – 63 с.
5. Мерло-Понти М. Сомнения Сезанна / М. Мерло-Понти ; пер А. Гараджи [Электронный ресурс] // Теории и практики. – Режим доступа : <http://theoryandpractice.ru/posts/7647-cezanne>.
6. Мерло-Понти М. Феноменология восприятия / М. Мерло-Понти ; пер. с фр. под ред. И.С. Вдовиной, С.Л. Фокина. – СПб. : Ювента; Наука, 1999. – 603 с.

7. Огурцов А.П. Тело : Новая философская энциклопедия / А.П. Огурцов [Электронный ресурс] // Интернет-версия издания: Новая философская энциклопедия : в 4 т. / Ин-т философии РАН ; Нац. обществ.-науч. Фонд ; предс. научно-ред. совета В.С. Степин. – М. : Мысль, 2000 – 2001 г. – Режим доступа : <http://iph.ras.ru/elib/2968.html>.

8. Подорога В. Словарь аналитической антропологии [Электронный ресурс] / В. Подорога // Библиотека Максима Мошкова. – Режим доступа : http://www.lib.ru/FILOSOF/PODOROGA_W/s_antropo.txt.

9. Подорога В. Феноменология тела: Введение в философскую антропологию : материалы лекционных курсов 1992 – 1994 годов. – М. : Ad Marginem, 1995. – 339 с.

10. Шпигельберг Г. Феноменологическое движение. Историческое введение / Г. Шпигельберг ; [пер. с англ.] / [Перевод группы авторов под ред. М. Лебедева, О. Никифорова] (Ч. 3). – М. : Логос, 2002. – 680 с.

Иванчук Андрей. Феноменологическая концепция “тела” в творчестве Мерло-Понти. В статье рассматривается концепция “тела” М. Мерло-Понти. Показано, что эта концепция идет вразрез с принятым рационалистическим пониманием тела. Критике поддается, с одной стороны, своеобразное отождествление человеческого тела с предметами внешнего мира, где оно предстаёт в качестве вещи противопоставленной мышлению; с другой – тело понимается как “машина чувственности”, что продуцирует наши впечатления передавая их на суд разума. Такой поход продолжает исторический подход к дуализму души и тела и снимается с помощью инкорпорации полярностей в одно, тело.

Ключевые слова: феноменология тела, “телесность”, “телесность восприятия”, Мерло-Понти.

Ivanchuk Andriy. Merleau-Ponty’s phenomenological concept of the “body”. This article analyzes the concepts of perception of the “body” provided by Maurice Merleau-Ponty. Taking a closer look on this concept it becomes clear that his theory is contrary to the rational perception of the body. On the one hand, a human body is defined as a subject of the external world that stands opposite to thinking. At the same time, it is a “sensitive machine” that produces feelings and emotions and then transfers them to mind judgments. Such an approach reflects historical dualism of the body and soul. Merleau-Ponty eliminates the stated dualism, incorporating polarities into one – the Body.

Key words. phenomenology of the body, “corporeity”, “corporeal perception”, Merleau-Ponty.